

Формування теорії української народної хореографії в історико-культурологічному вимірі

Т. О. Благова*

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава, Україна

*Corresponding author. E-mail: tanyablagova@ya.ru

Paper received 09.06.15; Accepted for publication 24.07.15.

Анотація. У статті досліджено формування теорії української народної хореографії у контексті культурогенезу танцювального мистецтва. Визначено історичні передумови становлення теоретичних основ української народної хореографії. Досліджено естетико-теоретичні засади українського народно-сценічного танцю. Проаналізовано внесок видатних українських етнографів, фольклористів, хореографів у розвиток хореографічної педагогіки.

Ключові слова: хореографія, народний танець, фольклор, терміносистема, теорія танцю, система запису танцю, хореографічна освіта

Постановка проблеми. Сучасна педагогіка мистецтва створює необхідні умови для розвитку у своїх окремих галузях цілого ряду теоретичних напрямів, у межах яких, виходячи з певного предмета, виявляються загальні та особливі риси теорії того чи іншого виду мистецтва. Зокрема, інтерпретація хореографічного мистецтва, як феномену освіти, зумовлює необхідність вивчення генези й розвитку його теоретико-методологічних основ, критеріальних ознак, термінологічного поля, а, відтак, потребує комплексного, міждисциплінарного й цілісного підходу у дослідженні. Модернізація хореографічної освіти в Україні в сучасних умовах зумовлює необхідність підвищення вимог до якості професійної підготовки на усіх освітньо-кваліфікаційних рівнях, визначення інноваційних напрямків формування її змістового компоненту, що підтверджує актуальність представленої наукової розвідки.

Аналіз актуальних досліджень. Танець, як складний культурний і багатофункціональний феномен, привертая увагу багатьох дослідників із різних наукових галузей. Проблематика методології хореографічної освіти висвітлювалася у працях Н. Базарової, Г. Березової, А. Бочарова, А. Ваганової, Є. Валукіна, Ю. Громова, Р. Захарова, А. Мессерера, В. Костровицької, А. Лопухова, О. Писарева, М. Тарасова, Т. Устинової, А. Ширяєва та ін. Теоретико-методологічні аспекти становлення й розвитку народної хореографії в Україні розглядалися у межах культурологічних і мистецтвознавчих досліджень і відображені у працях В. Авраменка, П. Білаша, К. Василенка, В. Верховинця, Р. Герасимчука, А. Гуменюка, М. Загайкевич, Є. Зайцева, М. Коця, В. Купленника, С. Легкої, А. Нагачевського, В. Пастух, В. Пасютинської, А. Підлипської, М. Соболя, Ю. Станішевського, Т. Ткаченко, В. Уральської, В. Шкоріненка, ін. Практичний досвід діяльності видатних українських митців-хореографів, розвиток сценічної національної хореографії розкрито Г. Боримською, Н. Дем'янко, О. Жировим, І. Книш, Б. Кокулєнком, О. Колоском, Л. Косаківською та ін.

Однак, малодослідженим залишається системний аналіз генези хореографічної освіти в Україні, формування її теоретико-методологічних основ, провідних тенденцій розвитку.

Метою статті є дослідження особливостей формування теоретико-методологічних основ, термінологічного поля народної хореографії у контексті культурогенезу хореографічної культури України. **Завданнями**

є: висвітлення передумов, естетико-теоретичних засад, культурно-мистецьких детермінант становлення хореографічної освіти в Україні; змістовий історіографічний аналіз праць видатних етнографів і фольклористів, їх сутнісних характеристик.

Виклад результатів дослідження. Танець представляє собою величезний пласт людської культури, який вбирає і передає весь соціально успадкований досвід специфічними, притаманними йому методами і засобами (рухами, жестами, положеннями людського тіла). Народний танець, як одна із найдавніших форм народної творчості, що склався й розвивався під впливом географічних, історичних і соціальних умов життя народу, конкретно висловлює стиль і манеру виконання кожного народу і нерозривно пов'язаний з іншими видами мистецтва, головним чином з музикою [2, с. 363].

Інтерпретуючи українську хореографію як поліфункціональне явище, необхідно відзначити, що народний танець безпосередньо пов'язаний з хореографічним фольклором, який первісно є синкретичним, невіддільним від традиційного народного способу самовираження в пластичному мистецтві. Адже фольклор, маючи свої специфічні закономірності розвитку, свої протиріччя, характеристики, що екстраполюються як на окремі його твори, так і на жанри й види в цілому, є першоосновою усіх проявів народної творчості. У процесі історичного розвитку суспільства істотно змінювався сам фольклор як форма художнього мислення, його зміст, проблематика, жанри, специфічні ознаки [6, с. 95]. Зокрема, український фольклорний танець, народившись у глибині віків, утверджуючись і розвиваючись за часів Київської Русі, увібрав у себе локальні лексичні, структурно-композиційні особливості, манеру і форму виконання, музику районів, де він побутовав, що вирізняє його навіть серед однойменних білоруських та російських танців [3, с. 100].

Розвиток українського народного танцювального мистецтва (від первісних фольклорних до сучасних сценічних форм), як соціокультурний феномен, детермінувалося сукупністю зовнішніх чинників (соціально-політичних і культурно-мистецьких), що, у свою чергу, відбилася на визначенні його сутнісних характеристик на кожному із етапів формування.

Своїм корінням мистецтво танцю відходить далеко в історію, маючи філософське підґрунтя. Звернення до витоків формування національної хореографічної куль-

тури України дозволяє стверджувати, що на різних етапах існування етносу танець інтерпретувався як важлива складова духовного буття народу, відображення його самобутності, національної самосвідомості й ментальності [11, с. 345]. Разом із мовою та іншими формами традиційної культури він забезпечував неперервний духовний зв'язок і наступність поколінь. Водночас, можемо стверджувати про неможливість детального аналізу його лексичних, семантичних, функціональних характеристик у зв'язку з відсутністю прямих джерел фіксації танцювального матеріалу впродовж тривалого історичного періоду. На думку А. Гуменюка, «відсутність фактичного матеріалу на ранніх етапах становлення українського народного танцювального мистецтва унеможливило дослідження шляхів історії його виникнення, адже танець, як і пісня, на відміну від витворів інших видів мистецтва зберігається впродовж століть лише у виконавській практиці народу» [5, с. 3].

Принцип системного дослідження етнографічних першоджерел українського хореографічного мистецтва дозволяє схарактеризувати його розвиток у синкретичній єдності з іншими складовими духовної і матеріальної культури, зокрема з тими, що органічно пов'язані з танцем. Найдавнішими відбитками танцювального мистецтва в Україні можна вважати малюнки трипільської доби із зображенням фігур людей, застигли рухи рук і пози яких зустрічаються в українських танцях сьогодення. Зображення танцюристів знайдено на предметах матеріальної культури (прикрасах, посуді, іконах, фресках Софіївського собору XI ст. в м. Києві). Писемні повідомлення про танці знаходимо у літописців, які називають їх «скаканіе и топтаніе», «хребтом вихляніе», «плясаніе и плескание». Літописці-християни називали такі дії «бісівськими», або «поганськими» [9, с. 245-251].

Реконструкція витоків танцювального мистецтва дозволяє зазначити, що у первісному вигляді танець існував у синкретичній єдності з іншими видами мистецтва, був безпосередньо пов'язаний з язичницькими і (пізніше) з християнськими віруваннями та міфологією, виконуючи обрядову й магичну функції. Зміна соціально-економічних умов зумовлювала динаміку етнокультурних процесів, які, в свою чергу, сутнісно впливали на розвиток різних культурних феноменів. Зокрема, давні форми танцювальної культури втрачали свій первинний обрядовий зміст, поступово перетворюючись на характеристику побуту, набуваючи естетичного забарвлення, і саме у новій якості розширюючи межі свого функціонального значення.

Розвиток народної хореографії відбувався передусім у хороводах, одній із архаїчних художніх форм народного танцювального мистецтва. Хоровод об'єднував у собі різноманітні танці з мімічним мистецтвом і музикою. Форма кола була найбільш зручною для масового танцю і для слов'ян мала астральне, символічне значення. Зімкнуті чи розімкнуті руки танцівників були основою багатозначних композицій релігійного змісту. Окрім танцювальних рухів хороводи включали різноманітні дії імпровізаційного характеру. Побудова таких вистав вимагала певних пластичних рішень, перевтілень, створення умовного, абстрактного образу. Розширення тематики хороводів (за рахунок побутових і сюжетних) зумовлювало їх трансформацію у нові зміс-

тові форми: танців-ігор, вокально-танцювальних діалогів, драматичних танцювальних сценок у виконанні «плясців». До того ж сам хоровод міг видозмінюватися у «вісімки», «хрести», «пари» [8, с.11-13]. Таким чином, урізноманітнення мистецьких завдань у хороводах сприяло формуванню й канонізації технічних прийомів прадавнього танцю, створювало можливості для збагачення його лексики і загалом урізноманітнення танцювальних жанрів. Синтетичний характер і змістове навантаження хороводів зумовлювали його багатофункціональне значення.

Процес професіоналізації народного танцювального мистецтва в період Київської Русі безпосередньо пов'язаний з виникненням феномену скомороства. Термін «скоморох», який вживався у Візантії й на Русі подібно до «жонглера» і «шпільмана» у Західній Європі, виражав єдине поняття – універсальний виконавець, який володів декількома творчими професіями [8, с. 16].

Скоморохи вважалися обов'язковими учасниками релігійних слов'янських обрядів, що дійшли з глибини століть і містили елементи найдавніших народних танців. До приходу православ'я головні функції в таких обрядових дійствах слов'ян європейської частини континенту виконували волхви. З прийняттям християнства провідні ролі в танцювальних обрядах взяли на себе скоморохи, які, цілком ймовірно, є прямими нащадками волхвів. Однак, у цілому, згадки про творчість скоморохів мають узагальнений характер і не дозволяють відтворити конкретику змісту танців, його техніку, особливості стилістики, рівень майстерності та професійної підготовки цих виконавців.

Отже, ретроспективний аналіз генези давніх форм українського танцю дозволив виокремити сукупність критеріальних ознак його розвитку, серед яких: синкретичність, багатофункціональність (ритуально-обрядове, народно-побутове, святково-театральне значення), рання професіоналізація (у формі скоморошого дійства, як самобутнього мистецького явища). Сукупність етнографічних першоджерел емпіричного характеру унеможливило деталізацію технічних і функціональних характеристик народної хореографії на даному етапі, однак, незважаючи на свою опосередкованість, відіграє значущу роль у формуванні її естетико-теоретичних засад.

Основними джерелами формування теоретичних основ народної хореографії наступного етапу вважаємо: розвиток фольклористики та етнографії, як теоретико-методологічне підґрунтя досліджуваного феномену, етнографічно-дослідницьку діяльність теоретиків українського народного танцю, втілену у наукових розвідках культурологічного, мистецтвознавчого й теоретико-методичного змісту; балетмейстерські знахідки у галузі народної хореографії, репрезентовані в творчості відомих аматорських і професійних танцювальних колективів.

Перші описи українських танців у літературних джерелах відносяться до XVI ст.: польський письменник С. Кльонович у поемі латинською мовою «Roxolania» (1584 р.) розповів про танець зі зброєю в руках, характерний для верховинців: «...бачив я, як гайдуки танцювали свій швидкий танець, живо в метелиці біли ногами вони, ніж у правиці держать, під такт виби-

вають ногами, у танцюристів гурті зброя ясна миготить» [7, с. 91].

Опис танцювальних форм, як один із засобів художньої виразності, містять літературні твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, І. Франка, І. Нечуй-Левицького, М. Гоголя, М. Кропивницького, Л. Українки, М. Старицького та ін. І хоча письменники не ставили за мету наукове дослідження танцювального мистецтва, проте їх описи українських танцювальних пісень, а нерідко й окремих танців слугували цінним етнографічним матеріалом [9, с. 247]. Хореографічний фольклор розглядався письменниками, в основному, як елемент народної обрядовості, характеристика побуту і звичаїв населення України.

Посилення наукового інтересу до національної хореографічної культури і, як наслідок, активізація фольклорно-етнографічних експедицій та поява ґрунтовних досліджень, у яких значне місце відводилося вивченню й науковому осмисленню народного танцювального мистецтва, припадає на кінець XIX – початок XX ст. Дослідники цього періоду (В. Гнатюк, Б. Грінченко, М. Грушевський, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Лисенко, О. Потебня, А. Терещенко, І. Франко, П. Чубинський, В. Шухевич та ін.) залишили детальні описи народних танців різних жанрів, відтворивши їх лексику, структурно-композиційну будову, змістове наповнення.

Так, докладні описи народних танців знаходимо в етнографічних розвідках А. Терещенка «Побут російського народу» (1848 р.), де автором, хоча й побіжно, розкрито особливості виконання окремих танцювальних форм, пов'язаних з українським весіллям, зокрема характер виконання чоловічих і жіночих танців, їх стилістику [5, с.3].

Авторський метод запису танців, який згодом став орієнтиром для тогочасної описової системи, запропонував видатний український етнограф П. Чубинський. Одним із перших учених-народознавців здійснював збирання й опрацювання фольклору, значно розширивши межі етнографічних досліджень, запропонувавши детальний опис танцю за його складовими елементами [10, с. 7-8]. Результати «етнографічно-статистичної експедиції», організованої П. Чубинським у 1869-1870 рр., втілились у семитомному виданні «Праць етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край». Розглядаючи танець невід'ємною частиною обрядового дійства, П. Чубинський опублікував 587 хороводних пісень та обрядів календарних народних свят, описів родинних звичаїв, колискових, дитячих ігор, відтворивши їх хореографію та змістове навантаження. Окремий розділ праці він присвятив весільним обрядам українського народу, зібравши 1943 тексти та 4000 обрядових зразків (найповніше зібрання весільних обрядів) [10, с. 9].

Наступником у справі дослідження хореографічно-етнографічного матеріалу В. Шухевичем в етнографічній розвідці «Гуцульщина» (1902 р.) [12] описано календарно-обрядові свята із численними вокальними та інструментальними мелодіями, подано загальну характеристику найпоширеніших гуцульських танців (коломиїок, гуцулок, аркана, півторака, козачка, шипітського танцю) та особливостей їх виконання. Автор виділяє характерні танцювальні рухи (тропот, гайдук, голубці, кружляння) [1, с. 23-27]. На думку

А. Гуменюка, ця праця фактично містила перші повідомлення щодо побутування танців серед населення західних областей України [5, с. 4-5].

Загальна характеристика хореографії хороводів, танково-ігрових пісень, авторський їх розподіл усередині самого жанру за текстовими ознаками представлено у праці В. Гнатюка «Гайвіки» (1909 р.). За результатами численних етнографічних експедицій дослідником здійснено спробу систематизації та класифікації хороводно-ігрового фольклору Західної України із детальною характеристикою танцювальних рухів [4].

Важливим внеском у розвиток пісенної-танцювальної етнографії стали фольклорні дослідження, репертуарні збірки хороводних пісень і записів окремих зразків народної інструментальної музики (насамперед танцювальної): М. Лисенка «Молодощі» (1875 р.), з детальним описом і класифікацією танців, ігор, веснянок; І. Ющишина «Гайліки для школи» (1910 р.), з десяти народних дитячих забав зі співами; С. Титаренка «Дитяча розвага» (1918 р.), з умовним поділом українських народних танців на групи (під пісню й під музику).

Основний здобуток української фольклористики XIX – початку XX ст. полягає у виробленні й утвердженні наукової методології системного дослідження фольклорного матеріалу різних жанрів, зокрема, хореографічного. Проте, при достатній кількості та об'ємності проаналізованих праць, танцювальне мистецтво аналізується у них лише побіжно, як правило – у вигляді стислих, непрямих свідчень, поверхневого опису, розпливчастих і опосередкованих характеристик, найчастіше у контексті дослідження обрядової пісенної творчості. Відомі українські етнографи й фольклористи, упритул наблизившись до надбань народної хореографії, залишили поза увагою теоретичне осмислення та узагальнення феномену танцю.

Народне хореографічне мистецтво стає об'єктом наукової рефлексії лише з початку XX ст. Фундаментальні праці з розвитку теорії українського танцю (В. Авраменка, О. Бочарова, В. Верховинця, К. Василенка, П. Вірського, Р. Герасимчука, А. Гуменюка, Р. Захарова, О. Лопухова, Т. Ткаченко, О. Ширяєва та ін.) розкривають формування його теоретико-методологічних основ, терміносистеми, авторські класифікації та системи запису народного хореографічного мистецтва, особливості його лексики, теоретико-практичні системи навчання народно-сценічній хореографії і заслуговують, таким чином, на окреме цілісне дослідження у царині хореографічної педагогіки.

У контексті досліджуваної проблеми також потребує деталізації практичний досвід хореографічно-педагогічної діяльності відомих балетмейстерів (К. Балог, Г. Березової, О. Бердовського, М. Вантуха, В. Вронського, О. Голдрича, О. Гомона, П. Григор'єва, Л. Калініна, Г. Клокова, Б. Колногузенка, А. Кривохижі, Д. Ластівки, Х. Ніжинського, В. Петрика, М. Соболя, Н. Уварової-Латинської, Я. Чуперчука та ін.), творчість яких стала джерелом практичного освоєння окремих хореографічних форм, багаточисленних авторських варіацій, що значно розширило перелік різновидів народно-сценічних танців і в цілому сприяло визначенню стратегії розвитку народної хореографії. Важливо, що на тлі активного розвитку українського хореографічного мистецтва в практичному вимірі спостерігається

збагачення теорії народного танцю в численних спробах його фіксації та узагальнень.

Висновки. Таким чином, результати наукового пошуку дозволили зазначити, що формування теоретичних засад народної хореографії відбувалося у взаємопов'язаних напрямках: розвиткові фольклористики й етнографії, етнографічно-дослідницькій, хореографічно-педагогічній діяльності відомих теоретиків і прак-

тиків народного танцю. Дослідження передумов, естетико-теоретичних засад, культурно-мистецьких детермінант становлення хореографічної освіти в Україні дало можливість не тільки висвітлити змістовий компонент праць фольклорно-етнографічного характеру, але й визначити перспективи подальших наукових розвідок у царині хореографічної педагогіки задля втілення кращих її надбань в теорію і практику сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Арсенич П. Збірка Володимира Шухевича «Гуцульщина» в оцінці українських та зарубіжних вчених / П. Арсенич // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 23-27.
- [2] Балет: Енциклопедія / [под ред. Ю.Н. Григоровича]. – М.: Сов. енцикл., 1981. – 623 с. : илл. – Библиогр. : С. 617-620.
- [3] Василенко К.Ю. Український танець: [підруч. для ін-тів культури і мистецтва] / К.Ю.Василенко. – К. : ПП КПК, 1997. – 282 с.
- [4] Гнатюк В. Матеріали до української етнології. Гаївки / В.Гнатюк. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1909. – Т. XII. – 100 с.
- [5] Гуменюк А.І. Народне хореографічне мистецтво України / А.І. Гуменюк. – К. : АН УРСР, 1963. – 236 с.
- [6] Гусев В.Е. Эстетика фольклора / В.Е. Гусев. – Л. : Наука, 1967. – 320 с. – Библиогр.: с. 313-318.
- [7] Дей О. І. Народнопісенні жанри / О. І. Дей. – Вип. 2. – К. Музична Україна, 1983. – 112 с.
- [8] Єльохіна О.О. Проблеми розвитку танцювального мистецтва України. Період Київської Русі : автореф. дис. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.02 «Театральне мистецтво» / О.О. Єльохіна. – К., 1996. – 25 с.
- [9] Лозко Г. Українське народознавство: [посіб. для вчителя] / Г. Лозко. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
- [10] Чубинський П. Мудрість віків : Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського: У 2 кн. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с.: іл.
- [11] Українці: Історико-етнографічна монографія [у двох книгах] / Анатолій Пономарьов (гол. ред.). – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544 с.: іл.
- [12] Шухевич В.О. Гуцульщина / В.О. Шухевич. – [2-ге вид. 1899]. – Верховина : Гуцульщина, 1999. – Ч. 3. – 272 с.

REFERENCES

- [1] Arsenych, P. A collection of Volodymyr Shukhevych "Hutsulshchyna" in the rating of Ukrainian and foreign scientists / P. Arsenych // Folk art and ethnography. – 2004. – № 6. – P. 23-27.
- [2] Ballet: Encyclopedia / [ed. by Yu. Grigorovich]. – M.: Sov. Encyclopedia., 1981. – 623 p. : ill. – Bibliogr. : P. 617-620.
- [3] Vasylenko, K.Yu. Ukrainian dance: [textbook for institutions of culture and arts] / K.Yu. Vasylenko. – K. : IPK PK, 1997. – 282 p.
- [4] Gnatyuk, V. Materials for Ukrainian Ethnology. Gayivky` / V. Gnatyuk. – L`viv : Scientific Society of Taras Shevchenko in Lviv, 1909. – T. XII. – 100 p.
- [5] Gumenyuk, A.I. Folk choreographic art of Ukraine / A.I. Gumenyuk. – K. : AN URSR, 1963. – 236 p.
- [6] Gusev, V.E. Aesthetics of folklore / V.E. Gusev. – L. : Nauka, 1967. – 320 p. – P. 313-318.
- [7] Dej, O.I. Folk-songs genres / O.I. Dej. – Is. 2. – K. The musical Ukraine, 1983. – 112 p.
- [8] Yel`okhina, O.O. Problems of development of dance of Ukraine. The Period of Kievan Rus : avtoref. dis. cand. art sc.: spec. 17.00.02 «Theater Arts» / O.O. Yel`oxina. – K., 1996. – 25 p.
- [9] Lozko, G. Ukrainian Ethnology : [Teacher's Guide] / G. Lozko. – K.: Zodiak-EKO, 1995. – 368 p.
- [10] Chubyns`ky`j, P. Wisdom of the ages : the Ukrainian Ethnology in the creative heritage of Pavel Chubinsky : in 2 books. – K.: Art, 1995. – Book 1. – 224 p.: il.
- [11] Ukrainians: Historical and ethnographic monograph [in two books] / Anatolij Ponomar`ov (ch. ed.). – Opishne: Ukrainian ethnology, 1999. – Book 2. – 544 p.: il.
- [12] Shukhevych, V.O. Hutsulshchyna / V.O. Shukhevych. – [2nd ed. 1899]. – Verxovy`na : Guczul`shhy`na, 1999. – Part 3. – 272 p.

The formation of a theory of Ukrainian folk dance in historical and cultural dimension

T.O. Blagova

Abstract. The article investigates the process of formation of a theory of Ukrainian folk dance art in the context of the Genesis of choreographic culture. Defined the historical background of the formation of the theoretical foundations of Ukrainian folk choreography. Investigated the aesthetic-theoretical foundations of Ukrainian folk-stage dance. The article analyzes the contribution of prominent Ukrainian ethnographers, folklorists, teachers and choreographers in the development of choreographic pedagogy.

Keywords: choreography, folk dance, folklore, the terminology, theory of dance, the recording system of dance, choreographic education